

Жебровська Кристина Артаківна

*к.ю.н., доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

**ВПЛИВ НОВИХ КОНЦЕПЦІЙ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ
НА ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СУВЕРЕНІТЕТУ
НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПЦІЇ «ОБОВ'ЯЗОК ЗАХИЩАТИ»**

Суверенітет – непорушна складова держави, що дозволяє державі як такій існувати в юридичному полі. Суверенітет держави може бути обмежений кількома способами – самообмеження держави шляхом підписання міжнародного договору, чи шляхом недобровільного прийняття обмеження суверенітету (застосовувалося, наприклад, щодо Німеччини після Другої світової війни). Наразі одним з інструментів міжнародного права, що обмежує суверенітет держави, є концепція «обов'язок захищати». Відповідно до цієї концепції на державу покладаються певні обов'язки щодо захисту населення (позитивного і негативного характеру), невиконання яких надає право міжнародному співтовариству вжити заходів примусового характеру (у тому числі, військових) щодо такої держави. З першого (поверхневого) погляду на концепцію «обов'язок захищати» можна відзначити, що вона суперечить усталеному визначенню суверенітету держави в теорії держави і права. Проте поява і розвиток концепції «обов'язок захищати» в міжнародному праві передбачає, серед іншого, правові зв'язки концепції з категорією суверенітету (принципом суверенної рівності держав), їхнє несуперечливе існування в рамках однієї системи – міжнародного права, так само як і правову взаємодію цих двох категорій, дослідженню чого і присвячена дана робота.

Головним аспектом сумісності суверенітету та концепції «обов'язок захищати» є питання про обсяг суверенітету держави. Саме посилення на всеосяжний суверенітет держави в питаннях внутрішніх дій є одним з основних аргументів супротивників концепції «обов'язок захищати». Потреба встановлення миру і безпеки, задоволення основних потреб людини, встановлення і повага базових прав людини в сучасному світі стають складовими державного суверенітету. Як зазначає М. І. Неліп та А. А. Мережко, «суверенітет держави – це нічим не обумовлена і

не обмежена (крім суверенної волі самої держави) верховна влада держави в межах його територіальних кордонів і незалежність у проведенні зовнішньополітичного курсу на міжнародній арені» [1, с. 111]. Однак таке формулювання лише в загальних рисах відповідає дійсності та існуючому стану розвитку міжнародного права.

На думку Ю. М. Захарова, «сучасна правосвідомість сприймає національний суверенітет як необмежене право творити будь-яке свавілля у внутрішньому житті, тим більше, коли мова йде про права людини. Відповідно, посилення на національний суверенітет і принцип невтручання не можуть бути аргументом проти міжнародних акцій щодо забезпечення цих прав» [2, с. 134]. Прихильники такої позиції знаходять підтримку й у творах філософів: як писав Кант, «право людини має бути священним, яких би жертв це не коштувало панівній владі» [3, с. 302]. Підтвердження цієї думки можна знайти у Гуго Гроція, чия концепція закону була заснована на припущенні, що норми, які регулюють організацію і поведінку держави, існують в інтересах реальних суб'єктів, на яких спрямована їхня дія, тобто індивідів. Вчений навіть стверджував, що справедливо було би почати війну для запобігання державного знущення над власними суб'єктами [4, с. 562].

Цікаво, що у міжнародному праві суверенітет постає практичним питанням (відрізняючись тим від розуміння в межах теорії держави і права). У доповіді одного з підкомітетів Конференції в Сан-Франциско, на якому були сформульовані положення Статуту ООН, підкреслювалося, що забезпечення дотримання і безпосередній захист прав людини залишаються внутрішньою справою кожної держави-члена ООН, але при цьому «у разі, якщо такі права і свободи жорстко зневажаються, та цей стан створює ситуацію, яка загрожує миру або перешкоджає здійсненню постанов Статуту, тоді вони перестають бути винятковою справою кожної держави» [1, с. 121]. Схожу точку зору висловив і Міжнародний Суд ООН у справі щодо Намібії: «Немає жодних сумнівів у тому, що Статут ООН накладає на членів Організації Об'єднаних Націй юридичні обов'язки у сфері прав людини» [5, с. 261]. Також преамбула, статті 2 (7), 1 (3), 55 Статуту ООН надають змогу зрозуміти, що Статут розроблений з метою захисту суверенітету народів. Він не повинен тлумачитися як «ліцензія діяльності уряду з метою нехтування

прав людини і людської гідності» [6]. Навряд чи в умовах сучасного розвитку права і суспільства можна стверджувати, що порушення прав громадян, особливо таких базових, як право на життя, є внутрішньою справою держави – сформувався масив імперативних міжнародно-правових норм, який покладає обов'язок на всі держави щодо окремих форм захисту населення (зокрема, обов'язок держави попереджати геноцид).

Твердження про абсолютний державний суверенітет також не узгоджується з міжнародними актами. Як справедливо зазначає Едвард Лак, «жоден із принципів [закріплених в Статуті ООН] не допускає того, що держава має право робити будь-що в межах власних кордонів або абсолютності суверенітету. Положення Хартії з прав людини і повноваження Ради Безпеки з розслідування будь-якої ситуації, яка може призвести до міжнародного конфлікту або спору (стаття 34 Статуту ООН), підкреслюють, що існує законний міжнародний інтерес щодо зловживань відносно населення» [7, р. 17]. Визнаним фактом сучасного суспільства є те, що внутрішні дії держави все більше впливають на інші держави. Суверенітет кожної держави детермінований реальними внутрішніми і зовнішніми умовами, в яких вона знаходиться і функціонує. Свобода держави не тільки на зовнішньополітичній арені, а й у внутрішніх справах, обмежується принципами міжнародного права, його зовнішньополітичними обов'язками. Заборона геноциду, етнічних чисток, воєнних злочинів і злочинів проти людяності (вони складають предметну сферу концепції «обов'язок захищати») є загальновизнаними імперативними нормами міжнародного права, тому держава не має права вирішувати долю свого населення без дотримання цих норм.

Ще розробники Статуту ООН вказували на те, що при наявності серйозних порушень основних прав і свобод, які загрожують міжнародному миру і безпеці, держави не можуть посилаючись на свої внутрішні справи, і суверенітет може бути обмежений. Іншими словами, ці норми визначають межі державного суверенітету, інакше – кордони дозволених дій уряду всередині країни. Більше ж складнощів виникає при порушенні імперативних норм, тобто при виході за межі дозволеного обсягу суверенітету. Не дивно, що концепція «обов'язок захищати» базується, перш за все, на розумінні

суверенітету не тільки як права, а й як комплексу зобов'язань держави перед власним населенням. Тобто концепція, ґрунтуючись на сучасному розумінні суверенітету, не виключає право держави на незалежність внутрішніх дій, але обмежує таке право, доповнюючи його обов'язком.

Ще до формування концепції «обов'язок захищати» в середині 1990-х років Френсіс Денг у своїх дослідженнях визначає суверенітет як зобов'язання, підтверджуючи думку наявними інструментами міжнародного права: Конвенцією про попередження злочину геноциду і покаранні за нього, Резолюцією ГА ООН «Відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння» від 12.12.2001 року [8]. Таке розуміння суверенітету привернуло увагу до себе на початку 1990-х років. Як зазначається в Доповіді «Обов'язок захищати» Міжнародної комісії з втручання і державного суверенітету 2001 року, «влада держави не може розглядатися як абсолютна – вона стримується і регулюється всередині угодами з розподілу конституційної влади» [9, р. 12]. Більш того, держава, вступаючи в міжнародне співтовариство, бере на себе сукупність зобов'язань, які вона не має права порушити. Теоретично, сам факт існування держави є достатнім для визначення кола зобов'язань, які вона повинна виконувати. Таким чином, старе розуміння суверенітету як права держави доповнюється новим – суверенітет як обов'язок, – яке є основою концепції «обов'язок захищати».

Отже, концепція «обов'язок захищати» не замінює собою концепцію суверенітету, але зміщує акцент в його застосуванні. Міжнародне співтовариство не має права встановлювати державі вимоги щодо шляхів закріплення тих чи інших норм, однак взяті на себе зобов'язання держава повинна якимось чином виконувати. Тобто концепція «обов'язок захищати» не розуміє суверенітет по-новому, а лише зміщує акценти, визнаючи загальновідомі кордони заборони зовнішнього втручання в те, що відбувається всередині держави як фактор свободи дії держави. Таким чином, поява і розвиток нової концепції «обов'язок захищати» дозволили більш повно зрозуміти поняття суверенітету в міжнародному праві, та позначили контури суверенітету держави на міжнародній арені. Цікаво, що до схожого розуміння поняття суверенітету призводить імплементація концепції *human security*, проте це

питання залишається поза розглядом цієї роботи.

Джерела:

1. Неліп М. І. Силовий захист прав людини: питання легітимності в сучасному міжнародному праві. К., 1998.
2. Захаров Ю. М. Легитимация международного вмешательства во внутренние дела государства // Мировая экономика и международные отношения. 1994. №3. С. 114–121.
3. Кант И. К вечному миру // Сочинения. В 6 т. Т. 6. М., 1966.
4. Гроций, Гуго. О праве войны и мира: Репринт, с изд. 1956 г. М., 1994.
5. Аречага Э. Х. де. Современное международное право. М., 1983.
6. Secretary-General Reflects on «Intervention» in Thirty-fifth Annual Ditchley Foundation Lecture. Press Release SG/SM/6613 by 26 June 1998. URL: <http://www.un.org/press/en/1998/19980626.sgsm6613.html>.
7. Luck Edward. Sovereignty, Choice, and the Responsibility to Protect // Global Responsibility to Protect. 2009. № 1. P. 10–21.
8. Deng Francis M. Sovereignty as responsibility: conflict management in Africa. Brookings Institution Press, 1996; Deng, Francis M. Frontiers of Sovereignty: A Framework of Protection, Assistance, and Development for the Internally Displaced // Leiden Journal of International law. 1995. No. 8. P. 249–286.
9. The Responsibility to protect. Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. Ottawa, International Development Research Centre. 2001.